

ВІДОБРАЖЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В МОВІ ТВОРІВ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

У статті розглядається відображення фонетичних, словотвірних, словозмінних, синтаксичних і лексичних рис гуцульського говору в мові творів Гната Хоткевича.

Ключові слова: голосний, приголосний, словотвірна і словозмінна форми, синтаксична конструкція, лексика.

Відомий письменник, мистецтвознавець і артист кінця XIX і першої половини XX ст. Гнат Хоткевич (1877-1939) народився в Харкові. Закінчив Харківський технологічний інститут, працював деякий час інженером, організував театр у селі Дергачах, а згодом робітничий театр у Харкові. Виступав з концертами як бандурист. Через революційні події 1905-1907 рр. він змушений був емігрувати до Галичини, але в 1912 р. повернувся на Наддніпрянщину. Працював педагогом, заснував капелу бандуристів у Полтаві, вів клас бандури в Харківському музично-драматичному інституті.

Г. Хоткевич, який виступав і під псевдонімом Гнат Галайда, написав чимало творів, серед них роман «Берестечко», драматичні твори «Богдан Хмельницький», «Лихоліття», «На залізниці», «Село в 1903 році», ряд оповідань про життя гуцулів (збірка «Гуцульські акварелі»), повість із життя гуцулів «Камінна душа», історичну повість «Довбуш». Письменник є автором розвідок про українських письменників — Г. Сковороду, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, О. Кобилянську.

Як видно з наведених даних про письменника, Гуцульщина і гуцульський говір у його житті і творчості відіграли важливу роль. Г. Хоткевич ґрунтовно вивчив гуцульський говір і в мові творів активно використовував. Персонажі в його творах, по суті, говорять гуцульським говором, та й мова автора не позбавлена гуцулізмів.

Гуцульський говір належить до південно-західного наріччя й охоплює південно-західні райони Івано-Франківської, гірські райони (Вижницький і Пutilьський) Чернівецької і Рахівський район Закарпатської областей \ Протягом століть частини Гуцульщини входили до складу різних держав. Незважаючи на це, всіх гуцулів завжди єднала спільна матеріальна і духовна культура, побут, звичаї, традиції і говір, що відрізняють Гуцульщину від сусідніх етномовних регіонів, хоч вона з погляду мови не абсолютно однорідна, зокрема певного мірою східна її частина відрізняється від західної^{1 2}.

¹ Бевзенко С. П. Українська діалектологія.— К., 1980.— С. 222.

² Гуцульські говірки : Короткий словник.— Л., 1997.— С. 8.

До частовживаних фонетичних рис гуцульського говору в мові творів Г. Хоткевича належать:

- 1) голосні переднього ряду [e], [i] на місці давніх а, а після м'яких приголосних (*дек, зеть, місець, ред, чес, жеба, шепка, м'есо, светий, п'ений, усеке, мінети, зачети, п'еть, поес, боетиси, сіети, стоети, ек, екий; тисіча, свіжий, двацїть, заждати, питатисі, положитисі, ік, їкось*);
- 2) ненормативний перехід давніх о, е в [i] (*воріг, Госпідь, грамїтний, мід*);
- 3) звукосполучення [ер], [ир] на місці давнього рь (*керниця 'криниця', керва 'кров', хирбет 'хребет'*);
- 4) перехід голосного [и] в [e] (*дитина, жето, бике, вузькей, ведіти*);
- 5) перехід голосного [e] в [и] (*тикер, ними*);
- 6) уживання голосного [и] замість [і] (*бик, кип, рик, вин, мий, пишов, пизно, ривно, видки, тилько, из, вид, пид*);
- 7) уживання голосного [і] замість [и] після шиплячих приголосних (*мучіти, хочіш, чїсто*);
- 8) уживання голосного [і] замість [и] в префіксі дієслів (*вібачити, вігадати, візнати, вікопати, віпити, вірости*);
- 9) уживання слів із приставним голосним [і], [и] (*їзлекати, изробити, исказати*);
- 10) випадіння голосного звука у словах (*втаман 'отаман', вни 'вони', йго 'його', вба 'оба', йк 'як', йкий 'який', чкати 'чекати'*);
- 11) випадіння приголосного (*з'єзати 'зв'язати', справ'єти 'справляти', сєтити 'святити'*);
- 12) відсутність вставного [л] після губних приголосних у дієслівних формах (*лов 'ю, роб 'ю, вони лов 'є, роб 'є*);
- 13) перехід приголосного [л] у [в] у кінці складів (*орев, стів*);
- 14) перехід приголосних [т], [д] у [к], [г] (*скїна, жикє, кіло, кєгнути, кікати; гївка, вийти, ситїти*);
- 15) твердий приголосний [с] замість м'якого в кінці слів (*хтос, шос, екийс, екос, дес, колис*), у прикметниковому суфіксі (*руський, хлопський*);
- 16) твердий кінцевий приголосний [т] замість м'якого в дієслівних формах (*несут, чуют, скажіт, мовчіт*);
- 17) твердий приголосний [ц] у кінці слів та перед голосними [а], [у] (*конец, стїлец; вулиця, лавиця, вулицу, лавицу*);
- 18) приголосний [ц] замість [с] у прикметниковому і прислівниковому суфіксі (*люцкий, панцкий, сусїцкий, по-люцки, по-пацки*);
- 19) заміна приголосного [щ] на [ш] (*шо, шє, шє, шєсливий, трїшишина*);
- 20) збереження шиплячими приголосними давньої м'якості (*пашия, прошо, жядєн, женити, чемний, чьорний, жовчь, хочь, чюю, кличют*);
- 21) збереження давньої м'якості приголосним [р] (*коморя, тварь, рибарь, верьх*);
- 22) твердий приголосний [р] на місці нормативного м'якого (*бурак, зора, ратувати, трома*);
- 23) перехід груп приголосних [дн] у [нн] (*бїнний, бїнно, порєнний, оннаково, сегонне*), [хв] у [ф] (*фала, фіст*), [бн] у [мн] (*срїмний*);
- 24) відсутність подовження приголосних (*зіле, знанє*);
- 25) ненормативне вживання окремих звуків: [e] замість [o] (*слєза*), замість [i] (*єниший*); [o] замість [e] (*всьо*); [i] замість [o] (*чїму*), замість [и] (*мучіти*), замість [e] (*печїра*); [и] замість [o] (*лижка, рит*); [у] замість [o] (*куждий*), замість

[і] (*ружний, дустати*), замість [во] (уни); [м] замість [в] (*жомнір, цминтар*); [дз] замість [з] (*дзерно*); [ф] замість [х] (*футкий*); [дж] замість [ж] (*їджте*).

У мові творів Г. Хоткевича відображені риси гуцульського говору в словотворенні. Так, форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників виражені за допомогою частки май (*майвищий, майвище, майдавніший, майдавніше*). Серед лексикалізованих словотвірних діалектизмів можна відзначити такі: *ворих* ‘ворог’, *дзекан* ‘декан’ (священик), *ЄГОМОСК* ‘єгомосьць’ (священик), *мушиїна* ‘мужчина’, *чегір* ‘чагарник’, *брика* ‘бричка’, *лагідка* ‘лад’, *рапавка* ‘ропуха’ (*жаба*), *рота* ‘рога’, *скуса* ‘спокуса’, *стрібанка* ‘стрільба’, *чкода* ‘шкода’, *вангеліє* ‘євангеліє’, *восько* ‘військо’, *гітва* ‘діти’, *браччіки* ‘брати/людонькове’ ‘людоньки’, *мрєч* ‘мряка’, *потечний* ‘потішний’, *тот* ‘той’, *цес* ‘цей’, *чїмунь* ‘чому’, *двацік* ‘двадцять’, *трицік* ‘тридцять’, *двіста* ‘двісті’, *штири* ‘чотири’, *вогорити* ‘говорити’, *вита́м* ‘відтам’, *вити* ‘відти’, *відків*, *відків* ‘звідки’, *віци* ‘відси’, *доків* ‘доки/зара’ ‘зараз’, *зимі* ‘зимою’, *кіко* ‘скільки’, *можє* ‘можна’, *суда* ‘сюди’, *тимой* ‘тому’, *тіко* ‘тільки’, *тра* ‘треба’, *най* ‘нехай’.

Натрапляємо у письменника і на риси гуцульського говору в словозміні:

- 1) наз. і знах. відм. одн. іменника *голова* у формі *голов’*,
- 2) дав. відм. одн. іменників чол. роду із закінченнями -ови, -єви замість -ові, -єві (*народови, панови, туркови; королеви, хлопцева*);
- 3) орудн. відм. одн. іменних частин мови із закінченням -ов, -єв замість -ою, -єю (*Олексов, старостов, горов, любасков, ногов, сокиров; довгов, сухое; мнов, тобов, собов, сков; ненеv, околицев, wee*);
- 4) іменникові форми колишньої двоїни (*дві нозі, слові, єблущі*);
- 5) род. відм. мн. іменників із закінченням -ий замість -ей (*людий, грошиий*), -ів (*хлопцїй*);
- 6) місц. відм. мн. іменників із закінченням -ох замість -ах (*по монастирох, по сіножатях*);
- 7) скорочені форми кличн. відм. іменників (*Оле* ‘Олексо’, *хло* ‘хлопче’);
- 8) енклітичні та скорочені форми займенників (*ми, мні, ні* ‘мені’, *ти* ‘тобі’, *си* ‘собі’, *ї* ‘їй’, *му* ‘йому’, *го* ‘його’, *ю* ‘її’);
- 9) скорочені форми дієслів I дієвідміни на зразок *знам, знаш, знат, гадам, гадаш, гадат, чита́м, чита́ш, чита́т*);
- 10) випадіння приголосного [ж] перед закінченням в особових формах дієслова *казати* (*кау, кає, каут*);
- 11) дієслівні форми минулого часу із залишками колишнього перфекта (*гадав-єм, ма-єм, був-сми, казав-сми, ночували-сми, зрізали-сте, робили-сте*);
- 12) дієслівні форми умовного способу з часткою бих (бєх), що є залишком форми колишнього аориста (*ділив-бих, ходив-бих, бих їздили, любив-бєх, мав-бєх*);
- 13) форми дієслів 3-ї ос. одн. I дієвідміни з кінцевим -т (*берєт, їдет, падет, ріжєт, ростєт*);
- 14) закінчення -ут у 3-ій ос. мн. дієслів II дієвідміни (*видють, говорут, кричут, просят, сварут, ходють*);
- 15) форми дієслів 3-ї ос. мн. II дієвідміни без кінцевого -т (*вони горє, носє, острє, просє, сидє, хвалє, ходє, хтє*);
- 16) вираження форм дієслів майбутнього часу сполученням інфінітива з формами допоміжного дієслова *му, меш, ме, мемо, мете, мут* (*му ходити, меш сидіти, ме видіти, мут стояти*);
- 17) форми атематичних дієслів 2-ї ос. одн. (*даш, їш*);

18) зворотні форми дієслів з часткою -си (*дивитиси, сваритиси, хвалюси, розглядаєси*).

До синтаксичних діалектних рис у мові творів Г. Хоткевича можна віднести словосполучення-конструкції: *шо такого* 'що таке', *перед люди* 'перед людьми', *до полунне* 'до полудня', *зайти д (ид) хаті, ид ним* 'зайти до хати, до них', *вісім рік* 'вісім років'.

У мові творів Г. Хоткевича широко представлена лексика гуцульського говору:

ади 'диви', *бач*, *ая, ас*—частка для вираження підтвердження або заперечення, *бай* 'забава', *бесіда*, *бартка* 'топірець', *басаринок* 'трава, яку дають корові при доїнні', *башівка* 'капелюх', *бер* 'кладка', 'місток', *бербениця* 'бочівка', 'діжечка', *берфела* 'пристрій, на якому вішають котел', *бесаги* 'торба', *бикшобійно* 'страшно', 'небезпечно', *бирше* 'більше', *бовтиця* 'ланцюжок, який прикрашає пояс', *бовчар* 'пастух рогатої худоби', *бовчарка* 'приміщення, де доять корів', *боїти* 'кипіти', *бордюг* 'шкіра з кози або теляти', 'мішок', *борзо* 'швидко', *ботей* 'отара', *брай* 'буковий кіл, яким б'ють сир', *бринза* 'овецький сир', *буджаниці* 'шматочки м'яса', *будз* 'висушений сир', *бутина* 'лісосіка', *бутичени* 'робітники на лісосіці', *вагаш* 'стежка для овець у горах', *вакарка* 'приміщення, де доять корів', *варе, вере* 'справді', *варувати* 'берегти', 'пилнувати', *ватаг* 'старший пастух на полонині', *вбера* 'одяг', *верклюг* 'пристрій для закривання дверей', *видав* 'мабуть', *віблек* 'колода', *вирда, вурда* 'сир, виварений із сироватки', *ворина* 'жердина для огорожі', *вориння* 'загорода', *вот* 'ось', *гачі* 'штани', *гачуга* 'молода смерека', *гирлига* 'палиця', *гляба* 'неможливо', 'даремно', 'важко', *головиця* 'джерело', *гостець* 'ревматизм', *гостинець* 'битий шлях', *грідушки* 'передня частина безрукавки', *грунь* 'хребет гори', *гулити* 'дурити', *гавра* 'яма', 'берлога', *гадувати* 'господарювати', *гедя* 'батько', *гілвшина* 'розподіл', *дараба* 'пліт, на якому плавають', *дат* 'плата пастуха власникам овець за можливість їх випасати', *делінь* 'далі', *дільниця, дінниця, гінниця* 'загорода для худоби', *далегливість* 'тягар', *дуфати* 'дбати', *стомость* 'панотець', *срче* 'ягня', *жентиця* 'сироватка', *жерей* 'зарості кущів у горах', *жереп* 'порода гірської сосни', *зворотниця* 'жердка у воротах', *застайка* 'прибудова до приміщення, де сплять вівці', *збізувати* 'змогти', *ид, ід* 'до', *ізвір* 'ущелина', *каби* 'коли б', *кагла* 'отвір, через який виходить дим у печі', *квеста* 'збір пожертвувань', *керлиба* 'сироватка', *кечера, кичера* 'стрімка гора', *кінок* 'стайня для коней', *кіптар* 'хутряна безрукавка', *крисаня* 'капелюх', *кужба* 'так, на який вішають котел', *кумбук* 'смерека із зрізаним верхком', *курмей* 'мотузка', *кутюга* 'собака', *легінь* 'парубок', *нидіння* 'одяг', *маржина* 'худоба', *міртук* 'мірка', *мішенник* 'той, хто дає свої вівці на випас разом з іншими', *набіл* 'молочні продукти', *наголовник* 'верхня частина капелюха', *натерьоханий* 'нав'ючений', 'навантажений', *ніц* 'ніщо', *оків* 'приміщення, в якому доять корів', *омкно* 'ніяково', *осинявець* 'чорт', *острива* 'кусок суковатого дерева', *оструб* 'дерев'яна стіна будинку', *охаблений* 'нікому не потрібний', *оцкнутиця* 'прокинутися', 'схаменутися', *пацєр* 'молитва', *пенція* 'біда', 'нужда', *пивниця* 'льох', *питомець* 'вихованець', *плай* 'гірська стежка', *плова* 'злива', *полена* 'галявина', *погірник* 'пасовисько для дійних корів', *подря* 'полиця', *покеток* 'птах', *порекло* 'прізвище', *претанє* 'прибирання', *прибгати* 'взяти з собою', *призвоїтий* 'порядний', 'чесний', *пугар* 'келих', *нудний* 'страшний', *путера* 'сила', *путєря* 'дерев'яний посуд для овечого сиру', *путина* 'посудина на молоко або сир', *путня* 'відро', *реваши* 'рахунок удоїв, помічений на дереві', *риндза* 'рід сиру', *ріжєя* 'галявина, що врізується клином у *тєрловта* 'гурт', 'натопи', *сардак, сердак* 'верхня суконна одежа', *серєн* 'замерзлий сніг', *сигла* 'смерека з гіллям тільки зверху', *сировиця* 'солоня вода', *сита* 'напій з розведеного меду', *сідець* 'столець', *смоляки* 'військо в чорних мундирах', *сокотити* 'пилнувати', *спуза* 'попіл', 'зола', *стаднарка* 'стайня для коней', *стая* 'житло пастухів на полонині', *стойще* 'місце відпочинку худоби', *стропа* 'купа', 'безліч', *струнка* 'місце в хліві, де доять корів', *тарниця* 'дерев'яне сідло', *ташка* 'шкіряна торба', *теменно* 'дуже', 'страшно', *теркіла, теркіла* 'домашні речі', *терх* 'вантаж', *тимунь* 'тому', *тобівка* 'ранець', *трийло* 'отрута', *турати* 'звертати увагу', *туришук* 'молоді дерева', *у бєра, у бєря, убира* 'вбрання', *фанте* 'одяг', *фєстунєк* 'замок', 'фортеця', *фол* 'опалі шпильки хвойних дерев', *фудулитися* 'сердитися', 'бундючитися', *харчувати* 'кормити', *хитар* 'межа', 'границя', *хлюба* 'гордоші', *хосєн* 'користь', *царина* 'сіножать', 'пасовище', *чєпель, чєпелик* 'складаний ніж', *чєрес* 'широкий шкіряний пояс', *чуркало* 'джерело', *шкаберка* 'тріска'.

Регіональні фразеологічні звороти і прислів'я в мові творів Г. Хоткевича: *в першу голову* 'предусім', *в 'язати лико* 'тямити', *крутити голки* 'придумувати', *взяти ноги за плечі* 'піти', *як синє за нігтем* 'мало', 'непомітно', *топу луг, а той у плуг; по своєму ліжку простягай ніжку*.

Як видно з наведеного огляду, Г. Хоткевич, подібно до М. Коцюбинського, у мові своїх творів відобразив взаємодію східноукраїнського і західноукраїнського варіантів літературної мови, які існували у XIX і на початку XX ст.

I. H. MATVTYAS

THE REFLECTION OF HUTSUL DIALECT IN THE LANGUAGE OF WORKS BY HNAT CHOTKEVYCH

The article focuses on the reflection of phonetical, morphological, syntactical and lexical features of Hutsul dialect in the language of works by Hnat Chotkevich.

Key words: vowel, consonant, morphological form, syntactical construction, vocabulary.